

RUTH CHRISTINE ELLISON

UM ÁHRIF ÞORLÁKSIBLIÚ Á MYNDHVÖRF OG ORÐAVAL HALLGRÍMS PÉTURSSONAR Í PASSÍUSÁLMUNUM

PASSÍUSÁLMAR Hallgríms Péturssonar hafa alltaf skipað sess í öndvegi íslenskrar ljóðlistar, enda hafa þeir bæði náð alþýduhylli og hlotið aðdáun lærdustu bókmenntamanna allt frá Árna Magnússyni til Sigurðar Nordal. Erfitt mun vera að nefna hliðstætt verk að gæðum og vinsældum í nágrannalöndum, en þó þykir mér För pílagrímsins eftir John Bunyan, samtíðarmann Hallgríms, að nokkru leyti sambærileg, þótt í óbundnu máli sé. Samkennin felast ekki bara í því, að bæði eru snilldarverk trúarlegs efnis og hafa haldið vinsældum sínum meðal almennings um aldaðir. Sigurður Nordal segir frá því að Passíusálmarnir hafi verið gefnir út 30 sinnum á 180 árum og það á mesta hallæris- og peningaleysisstímabili sem sögur fara af (Hallgrímur Pétursson og Passíusálmarnir, bls. 9–10); en um För pílagrímsins var talið að á 18. öld ætti hana hver kerling og kotbóndi þótt þau væru kannski með öllu ólæs og þyrftu að fá mann til að lesa hana fyrir sig. Þó var þá sá munur á þeim Hallgrími og Bunyan, að flestum lærðum mönnum á Englandi þótti skömm að lesa alþýðuverk eins og För pílagrímsins, og þótt margoft sé vitnað í hana í ljóðum og skáldsögum 18. og 19. aldar, var það ekki fyrr en á þessari öld að bókmenntalegt gildi hennar var viðurkennt af gagnrýnendum yfirleitt.

En þýðingarmesta samkenni þessara ritverka er án efa það, hvernig höfundarnir styðjast við Biblíuna, bæði í hugsunarhætti og orðafari. Ekki þarf hér að orðlengja um þetta efni í sambandi við För pílagrímsins, því að biblíulegt orðalag hennar liggur í augum uppi þegar hún er lesin á frummálinu, en um Passíusálmana er það ekki eins ljóst í fljótu bragði, og þeir, sem mest hafa skrifað um hugsanleg áhrif á sálmána, hafa oftast sneitt hjá því að gera áhrifum Biblíunnar skil. Halldór Kiljan Laxness leggur til dæmis mikla áherslu á neikvæð áhrif 'frá

þýsku sálmaskáldunum Páli og Jóhanni Gerhardt' (Inngangur að Passúsálmunum, bls. 21), en nærri liggur að hann neiti því að nokkur sérstök áhrif frá Biblíunni sé að finna hjá Hallgrími:

Vísdomsorðin í Passúsálmum eru til dæmis aldrei frá Jesú, heldur venjuleg alþýðleg lífsspeki frá 17du öld, stundum í eðli sínu kristin, stundum heiðin. Endurlausnarhugmynd skáldsins er ekki heldur reist á beinum ívitnunum guðspjallanna né rökstudd á skólastíka vísu, heldur aðeins skyldujátning kristinnar trúar eins og hún var boðuð almúganum (bls. 36–37).

Arne Møller hefur manna mest rannsakað innlend og erlend áhrif á Passúsálmana. Í riti sínu, Hallgrímur Péturssons Passionssalmer (1922), bendir hann sem fyrirmynd á Píslarsaltara séra Jóns Magnússonar í Laufási (1655), en sýnir einkum glögglega fram á áhrif rits eftir þýskan prest, Martin Moller. Rit þetta, Soliloquia de Passione Jesu Christi (1587), var mjög fljótlega þýtt á íslensku af Arngrími lærða Jónssyni og prentað á Hólum 1599 (og í þriðja skipti 1651) og nefndist Eintal Salarannar vid sialfa sig. En Arne Møller sá, að margt var að finna í Passúsálmum sem átti sér enga fyrirmynd í Eintali, og því hélt hann áfram rannsóknum sínum og birti í Edda 1923 ritgerð, þar sem hann spyr: 'Er Johann Gerhards Commentarius de Passione in Harmoniam Historiæ Evangelicæ af 1617 benyttet af Hallgrímur Pjetursson i Passionssalmerne?' Eiginlega finnst honum fremur erfitt 'at give et ganske bestemt Ja eller Nej paa dette Spørgsmaal' (bls. 252), en á meðan hann grúskar í guðfræðibókum hættir honum til að gleyma að Hallgrímur kynni að hafa þekkt Biblíuna svo rækilega, að hann þyrfti ekki á útlendum guðfræðingum að halda til að vísa sér á vers hennar.

Hér er ekki um að ræða söguþráðinn, sjálfa píslarsöguna, sem er kjarninn í hverjum sálmi og augljóst er, að tekinn er jöfnum höndum úr öllum fjórum guðspjöllunum. Hvorki af skáldi né lesendum er krafist mikillar biblíuþekkingar til að velja eða þekkja ritningarorð þessi, sem í sumum útgáfum hafa jafnvel verið prentuð með skáletri eða milli tilvitnunarmerkja. (Sjá 4l. útgáfu, Ísafold 1897, bls. 224.) En þótt kjarni sálmanna sé píslarsagan, felst stærsti og dýrmætasti hluti þeirra í útskýringum og hugleiðingum, eða 'umþenkingum' eins og Hallgrímur orðar það sjálfur, sem skáldið vinnur úr söguefninu, en í þessar hugleiðingar sækir hann efni ekki bara úr guðspjöllunum heldur úr Biblíunni allri.

Passúsálmarnir hafa tvisvar verið gefnir út ásamt tilvitnunum í ritn-

inguna, sem áttu að skýra þetta mál, þótt mér þyki hvorug útgáfan fullnægjandi. Í þeirri fyrri söfnuðu séra Jón Gunnlaugsson dómkirkjuprestur á Hólum og Jón Einarsson skólameistari tilvitnunum (Magnús Jónsson: Hallgrímur Pétursson II, bls. 193), en sú útgáfa var prentuð á Hólum 1704 og nefndist Psalterium Passionale, með ritningarstöðum á spássíum. Útgáfan varð fræg af allt öðrum ástæðum, 'er Björn Hólabiskup Þorleifsson leyfði sér að gera tvær orðabreytingar í sálmunum . . . , af því að honum virtist Hallgrími hafa skeikað í guðfræðinni' (Sigurður Nordal, bls. 11–12). Önnur breytingin var í 16. sálmi, 12. v., þar sem biskup gat ekki fallist á að svik Júdasar hefðu verið 'synd á mót heilögum anda'. Fyrir þetta rigndi níðvísun úr ýmsum áttum yfir biskupinn, og Árni Magnússon gagnrýndi hann harðlega í bréfi, enda voru þessar breytingar aldrei prentaðar oftár. 'Tilvitnanir í Ritninguna' voru líka prentaðar aftan við útgáfu af Passíusálmum sem kom út í Reykjavík 1957, en auðséð er af riti Helga Skúla Kjartanssonar (Myndmál Passíusálmanna, 1973), sem styðst við þessa útgáfu, að hún býður upp á fremur lítið úrval þeirra ritningarstaða, sem Hallgrímur beint eða óbeint vitnar í.¹ Það er Helga Skúla líka fjötur um fót, þegar hann reynir að telja upp líkingarnar sem Hallgrímur tekur úr Biblíunni (bls. 35–36), að hann notast við biblíuþýðingu 20. aldar.

Íslenska þjóðin er frábrugðin nágrönnum sínum að því leyti, að hún hefur aldrei fengið biblíuþýðingu, sem fest hefur rætur í hug og hjarta þjóðarinnar eins og t.d. Lútersbiblían hjá Þjóðverjunum. Alltaf var verið að bjóða Íslendingum nýjar þýðingar: Guðbrandsbiblía 1584, Þorlákssbiblía 1644, Steinsbiblía 1728, Vajsenhússbiblía 1747, Viðeyjarbiblía 1841 o.s.frv. (Í yngri þýðingunum eru notaðar aðrar og betri heimildir en kostur var á á 16. og 17. öld, auk mjög breytts orðavals.) Á Englandi aftur á móti reyndist King James-biblían eða Authorized Version frá 1611 svo hjartnæm þjóðinni, að allir fyrirrennarar hennar gleymdust og engin þýðing önnur var gefin út á 17. eða 18. öld, og þótt fræðimenn kæmu með nýjar þýðingar á 19. og 20. öld, vildi almenningur ekki sjá þær. Það mátti fullyrða að fram að 1950, og jafnvel lengur, heyrði hvert mannsbarn, sem sótti kirkju á Englandi, sömu biblíuþýðinguna lesna, sem John Bunyan og sálmaskáld 17. aldarinnar vitnuðu í.

¹ Aftan við útgáfu Finns Jónssonar af Passíusálmum eftir eiginhandriti höfundarins (Kaupmannahöfn 1924) er kafli um heimildir eftir Arne Møller. Að mestu leyti er hér um að ræða útdrátt úr fyrri ritum hans, en hann nefnir líka fáein ritningarorð í viðbót.

Þess vegna eru biblíutilvísanir á ensku auðþekktar af málfarinu jafnvel lesendum sem kunna ekki að segja í hvaða kapítula er vitnað.

Fyrir Hallgrím Pétursson var um tvennt að velja, og erfitt hefur reynst að ákvarða með vissu hvort heldur hann hefur notað Guðbrandsbiblíu eða Þorlákssbiblíu, þar eð orðavalið er oftast mjög svipað í báðum þýðingum. Mjög einfalt dæmi um það, hvernig orðafar eldri biblíuþýðinganna orkar á orðaval Hallgríms, er að finna í fyrstu tilvísun hans í ritninguna, en það er í öðru versí fyrsta sálmsins (sjá útg. F. J. af Passíusálmunum, Kh. 1924):

Sancte Páll skipar skyldu þa:
skulum vier allir jordu ä
kunngiöra þa kuól og daprann deid,
sem drottinn fíjrir oss auma leid.

Hér er vitnað í I. Kor. 11, 26, og í þessu tilfelli stendur það sama í báðum þýðingum, nema hvað 'þar með' finnst ekki í Þorlákssbiblíu:

Puiad so opt sem þier bergit af þessu Braude / og dreckit af þessum Kaleik / skulu þier kunngiöra þar med Dauda DROTTINS / þangat til hann kiemr. (Guðbrandsbiblíu).

Athugið að valið á 'kunngjöra' snertir ekki hljóðstafi; þeirra vegna hefði Hallgrímur alveg eins getað notað 'boða', eins og stendur í yngri þýðingum. Svipað er að segja um 17. sálm, 27:

Hueitekorn þektu þitt
þa upprijs holldid mitt,

sem er auðþekkt tilvísun í Jóh. 12, 24, en hér kemur í ljós nokkur munur milli Guðbrandsbiblíu (Gb) og Þorlákssbiblíu (Þb):

Nema þat at Frækornit falli j Jørdena og deye / þa blijfr þat ein-samallt enn ef þat deyr / þa færer þat miken auøxt. (Gb).

Nema það ad Hueitekorned falle j Jordena og deye . . . (Þb).

Þegar þess háttar mun er að finna á þýðingunum, bendir orðaval Hallgríms, eins og í þessu dæmi, oftast (þó ekki alltaf tvímælalaust) á Þb sem fyrirmynd. Af allmörgum dæmum ætla ég að taka til skoðunar XXXV, 4:

Nazarenus hann nefnest þar,
natturu spilling manna
fra skilinn eirn að vijsu var;

Orðið ‘Nazarenus’ kemur hvorki fyrir í Gb né Pb þegar farið er með yfirskrift krossins í Jóh. 19, 19, en latneskt form yfirskriftarinnar var öllum kunnugt: *Iesus Nazarenus Rex Iudæorum* (INRI). Hér er kannski líka um að ræða áhrif frá *In Harmoniam* (þótt Arne Møller nefni ekki þetta dæmi), því Hallgrímur hefur vissulega þekkt rit Gerhards, ‘engin uppspretta guðfræðinnar var sjálfsgæðari um þessar mundir, að Ritningunni einni undanskilinni,’ eins og Magnús Jónsson prófessor kemst að orði, (II, bls. 20). Víst er, að báðir, Gerhard og Hallgrímur, tengja ‘Nazarenus’ (þ.e. af Nazaret) orðinu ‘Nazareus’ (þ.e. helgaður), en sú túlkun var algeng og byggðist fyrst og fremst á Matt. 2, 23, þar sem segir frá því að Jesús ólst upp í Nazaret:

So það vppfylltest huad sagt er fyrer Spaamennena að hann skyllde Nazareus kallast (Pb).

En í Guðbrandsbiblíu er sambandið ekki nærri því eins ljóst, því þar stendur:

. . . at hann skyllde Naduerskr kallast.

Í þessu versí vitnar Matteus í Dóm. 13, 5 og 7, þar sem skýrt er frá hvernig Simson á að alast upp í bindindi:

. . . þuiad þesse Sueirn skal vera Nazareus Guds fra sinnar Modur-kuide / og hann skal vppbyria að frelsa Israel (Dóm. 13, 5, Pb).

Textinn er hér eins í báðum þýðingum, en á spássíu Pb er bent á IV. Mós. 6, en þar er gerð grein fyrir heiti Nazarea og hvernig sá sem það vinnur á að forðast allt sem óhreint er. Í þessum kap., Mós. 6, notar hvorki Gb né Pb orðið Nazareus, og ekkert orð annað í Gb minnir á orðaval Hallgríms. En í Pb, ekki í textanum heldur á spássíunni, er að finna:

(Heit) A Ebresku kallast Nazer / og hann sem það helldur / heit-er Nazir / Epter huøriu vor herra Jesus Christus kallast Nazarenus / Og hann er sa sanne Nazir / fraa skilenn helgaður.

Sbr. 35. sálm, 4 vers, sem fyrr er til vitnað. Vegna þessa og margra ann-

arra dæma er ég sannfærð um, að Hallgrímur hefur frekar notað Pb en Gb, og öll ritningarorð í þessari ritgerð eru því tekin úr Þorláksbiblíu nema annað sé nefnt.

Til að sjá sem greinilegast hvernig Hallgrímur styðst við orð Biblíunnar er heppilegt að skoða sálm, sem sýnir minnst áhrif frá Eintali Möllers. Sautjándi sálmurinn sker sig strax úr á þessum grundvelli. Í bók sinni segir Arne Møller (bls. 128): 'Man lægger Mærke til, at der ikke er noget forbilledligt i *Eintal* for XVII, hvor man især skulde have ventet det.' Hann er þess vegna þeim mun iðnari við að finna hugsanlega fyrirmynd í In Harmoniam, og í ritgerðinni frá 1923 birtir hann úr bók Gerhards talsverðar hugleiðingar um 'ager figuli' (akur leirkera-smiðsins) með tilheyrandi ritningarstöðum. Þá segir hann:

Hvis man sammenholder denne lærde lille Afhandling med Pass. XVII, vil man deri finde de fleste Hovedtanker fra Salmen, ogsaa – til sidst – Billedet (fra Joh. 12) fra det berømte Slutningsvers.

Hann er þó ekki alveg viss í sinni sök, þar sem 'en helt fremmed ny Allegorisering over Jerusalem' sé að finna í sálminum, og því þorir hann 'dog heller ikke her regne det for afgjort, at der har fundet en ligefrem Benyttelse Sted' (bls. 236). En þegar maður ber saman hugleiðingar Gerhards og 17. sálm, kemur í ljós, að þótt ýmsar tilvitnanir séu þeim sameiginlegar, er skipun þeirra gjörólík, og ef gert er ráð fyrir, að Hallgrímur hafi ort 17. sálm með hliðsjón af In Harmoniam, er áberandi hverju hann hafnar af efni hennar. Til dæmis er ekkert í sálminum sem minnir á Róm. 6, 4 eða Jes. 66, 14, en hvað eftirtakanlegast er, að í þessum huggunarsálmi er hvergi minnst á helvíti, en Gerhard leggur mikla áherslu á það:

projiciendi igitur eramus in gehennam, cuius typus fuit vallis Josaphat, in qua sepelebantur peregrini.

Sautjándi sálmur 'Vm leirpottaranz akur' tekur til frekari athugunar efni 16. sálms 'Vm Iudasar idrun', þar sem söguþráðurinn er tekinn úr Matt. 27, 3–7, en hugleiðingin er um syndir Júdasar að dæmi Eintals. Í 17. sálmi er fjallað nánar um það er höfuðprestarnir keyptu:

akur pottmakaranz;
þar ma fullt frelse hafa
framande menn ad grafa. (XVII, 2).

Í hugleiðingu sinni um þessi orð tekur Hallgrímur hugmyndir um leirkerasmíð, akra, kaup og verð frá mörgum ritningarstöðum og vefur þær saman í eina heild. Stundum bendir hann greinilega á ritningarorðin, sem hann hefur í huga, og stundum fer hann nokkurn veginn orðrétt með tilvísun þótt hann nefni ekki hvaðan hún sé, en oft er tilbendingin fremur óljós en þó þekkjanleg.

Fyrsta tilvísunin er bein:

Þar finst ein þjǫding fíjn,
þess giættu sala mǫjn,
af Gudz asettu radi
vm það Zacharias spade. (XVII, 3).

Í þennan spádóm er eiginlega vitnað í Matt. 27, 9–10, en af einhverri yfirsjón er hann þar talinn vera kveðinn af Jeremía spámanni. Ef litið er í Sak. 11, 13 í sumum nýlegum þýðingum, finnst leirkerasmiður ekki nefndur, þar eð þær fara eftir handriti þar sem 'fjárhirsla' stendur í stað leirkerasmiðs. En í Þorlaksbiblíu hljóðar spádómurinn hins vegar þannig:

Og DROTTinn sagde til mǫjn / Varpa þeim burt / so þeir giefest
Pottmøkurum / ein merkeleg Summa / huørrar verdur eg var
Halldenn af þeim. Og eg tok þa Þriatǫju Silfurpeninga / og kastade
þeim j Hws DROTTins / so þeir skylldu giefast Pottamakar-
anum.

Fyrir Hallgrím sannar svo þessi spádómur að kaupin á akri 'pottmakaranz' voru gerð 'af Gudz asettu radi' og hafa þess vegna mikilvæga þýðingu, sem hann þarf að rannsaka. Til þess snýr hann sér fyrst að öðrum spámanni:

Lijkest leyrkiera smid
lijksamur drottinn vid,
sem Esaias fyr sagdi,
sialfur það riett vt lagde. (XVII, 4).

Sjá Jes. 45, 9:

Vei þeim sem Møglar j mote sijnum Skapara / sem er skurned

med ødrum Leyrkierum / Seiger nockud Leirid til sijns Leirkera
smids / Huad giører þu?

Hér er Guð leirkerasmiðurinn, en mannskepnnunni er líkt við auvirðilegan, brothættan leirinn, sem engin áhrif getur haft á forlög sín – sem rétttrúaður Lútersmaður trúði Hallgrímur stöðugt á það, að hjálpræði kæmi af Guðs náð en ‘eige af Verkunum / so ad eingenn hrose sier’ (Ef. 2, 9). Um þetta kveður hann í XII, 20:

Ecke er i sialfs valld sett,
sem nockrir meina,
yfirbot idrun riett
og truinn hreina.

Hugmyndin um Guð sem leirkerasmið minnir Hallgrím strax á sköpunarsöguna, þegar Guð skapar Adam ‘af Jardar leire / og blies einum lifande Anda j hans Naser / Og so vard Maduren ad lifande Saalu’ (I. Mós. 2, 7):

Af leir med lijfsinz krap
liet hann mannkynid skapt,
hrein kier til heidurs setur,
hin ónnur lægra metur. (XVII, 5).

Í síðara helmingi versins snýst skáldið frá hugmyndinni um Guð sem skapara mannkynsins í heild, og lítur á hann sem skapara forlaga hvers einstaklings, með tilvitnun í Róm. 9, 21:

Eda hefur ecke Leyrkierasmidurinn valld til / wt af einum Mo ad
giøra annad Kierid til Heidurs / enn annad til smaanar?

Í 6. versu er að nokkru leyti skipt um efni og athyglinni beint að akrinum, ‘enn Akurinn er Heimurenn’ eins og stendur í Matt. 13, 38. Guð er leirkerasmiðurinn sem á akurinn, en ‘er honum falur sa’. Meinar Hallgrímur að Guð þaðir sé orðinn leiður á heiminum og vilji losna við hann? Hann hefur kannski í hug ritningarstað eins og I. Mós. 6, 6:

Pa jdradest Gud það hann hafde mannen skapad a Jørdu / og
þad angrade hann j sijnu Hiarta . . .

En úr því að versuð heldur áfram með því að nefna miskunn Guðs,

þykir mér líklegt að Hallgrímur hafi verið að fhuga Jer. 18, 3–8. Hér er aftur talað um Guð sem leirkerasmið, sem hefur vald til að ‘af ma nidurbriota og fordiarfa’ (Gb) sköpunarverkið ef honum líkar það ekki, en er samt reiðubúinn að fyrirgefa og endurbæta ‘ef það snyr sier j burt fra sinne Vondsku’. Seinni helmingur versins:

minstu hann mijskun heitir,
mæddum lijd huggun veitir.

bendir hvað helst á II. Kor. 1, 3:

Blessadur sie Gud og Fader DRÖttins vors Jesu Christi / huor
ad er Fader Mýskunsemdanna / og Gud allrar huggunar / sa oss
huggar j allre vorri Hrygd.

Í 7. versí stendur:

Iesus er eirn sa mann
sem akurin keijpti þann,
enn hanz blóddropar bljdir
borgunar gialldid þjdir.

Jesús, hugsaður sem kaupandi akursins fyrir ‘framande folked það, sem fieck ey neirn huijldar stad,’ (8. vers), minnir á fyrstu jarðar kaup, sem nefnd eru í Biblíunni, I. Mós. 23, þegar Abraham kaupir akur Efrons til að jarða lík Söru í fyrirheitna landinu:

Eg er einn wtlendur madr / og þu einn Innbyggjare a medal ydar.
Giefid mier einn eigenlegann Stad / til greptrunar hier hia ydr /
so eg meige grepra þar minn Frammlidenn / sem hier liggur fyr-
er mier. (I. Mós. 23, 4).

Þa hneygde Abraham sig fyrer Folkenu Landsins. Og talade vid
Ephron / so ad Lands Folked heyrde vppa og sagde / Vilier þu
vnaa mier Akursins / þa bid eg ad þu vilier taka Peninga fyrir
hann / so vil eg grepra minn Frammlidenn þar wti. (I. Mós. 23,
12–13).

Hér kemur líka til greina Jer. 32, þar sem spámaðurinn kaupir akur frænda síns, til þess að hann tynist ekki úr ættinni, en þennan stað hefur höfundur Matteusarguðspjalls áreiðanlega haft í huga, þegar hann

nefndi Jeremía í sambandi við spá Sakarías sem fyrr getur. En Hallgrímur hefur líka haft í minni dæmisöguna um himnaríki í Matt. 13, 44:

Enn aptr þa er Himnarijke líjkt einum folgnum Fiesiod a Akre /
huorn ed Madr fann og falde hann / og af þeim fagnade sem
hann hafde yfer honum / gieck hann burt / og sellde allt huad
hann hafde / og keipte þann sama Akur.

Venjulega er þessi dæmisaga túlkuð svo, að maðurinn sem finnur fjár-
sjóðinn sé maður í leit að sáluhjálpi, sem vill allt gefa til að fá hana, en
fyrir Hallgrími er maðurinn Jesús, sem gefur allt sitt til að kaupa sér
dýrmætar sálir mannkynsins, grafnar í syndugum heimi.

Í síðara helmingi 7. versins, sem fjallar um kostnað kaupanna, er
vitnað í I. Pét. 1, 18–19:

Og vited / ad þier erud ecke med forgeingelegu Gulle edur Silfre
endurleyst / j fra ydru hiegoma athæfe / epter Fedranna vppsetn-
inge. Helldur med dyrmetu Blode Christi . . .

Hugmynd þessi er tekin til frekari athugunar í 14.–16. versu, en fyrst
snýr Hallgrímur sér að nýju umhugsunarefni – akurinn er keyptur til
grafreits fyrir útlendinga (Matt. 27, 7), og

Framande folked það,
sem fieck ey neirn huijldar stad,
erum vier sorgum setnir
af syndugu edle gietnir.

Illskunnar edled vort
vtlenda² hefur giórt
oss fra eilijfri gledi;
i Adamz falle það skiede. (XVII, 8–9).

Hallgrímur er hér kominn á fjölfarinn veg guðfræðinnar, og talar um
mann, sem er útlægur úr víðurvist Guðs allt frá syndafallinu. Hér er
um marga hugsanlega ritningarstaði að ræða, en orðaval Hallgríms
minnir helst (auk I. Mós. 23, sjá hér að framan) á Ef. 2, 12:

Þier vorud j þann sama tíjma fyrir utan Christum framande og

² Í flestum útgáfum stendur 'útlæga', eftir Kaldaðarneshandritinu, en í Skálholts-
handritinu, sem mun vera skrifað seinna, stendur 'vtlenda'.

fyrir utan Borgar riett Israels og framande fra Testamente Fyrerheitesins.

Sömuleiðis er skrifað í Hebr. 11, 13 um þá menn, sem voru uppi fyrir tíð Krists, sem 'a Jordu Giester og Utlender'. Að menn séu 'af syndugu edle gietnir' styðst við Sálm. 51, 7:

Sia þu / wt af syndsamlegu Sæde em eg gieten*n* / og j synd gat mig mijn Moder.

Um það, að fall Adams þýði fall allra manna, sjá meðal annars Róm. 5, 12 og I. Kor. 15, 22, svo og auðvitað I. Mós. 3.

Í 10.–13. versu er hugmyndin lítið eitt breytt: í stað mannsins í útlegð í heiminum, talar Hallgrímur um sálina, sem er í útlegð í líkamanum.

Salinn i vtlegd er
æ medan duelst hun hier
i holldsins hreise naumu,
halldinn fangelse aumu. (XVII, 10).

Sbr. Róm. 7, 24:

Eg vesall madur / Huor mun frelsa mig af Lijkama þessa dauda?

Í þessu samhengi minnir 13. vers nokkuð lauslega á Ef. 2, 4–5:

Hættu og hórning þa
herrann minn Iesus sa,
ønd vora af ast og millde
vr vtlegd kaupa villde.

Enn Gud sa audigur er af Myskun / *fyrir* sijna miklu Elsku / med huorre *hann* elskade oss. Þa vier vorum dauder j Syndunum / hefur *hann* giørt oss lifande j Christo.

14.–16. vers taka upp þráðinn þar sem frá var horfið í 7. versu og setja fram friðþægingardauða Krists, með tilliti eins og áður til I. Pét. 1, 18–19, en líka til Róm. 3, 24–25:

Og verda so vtaf hans Næd / æn verdsकुलदुनार Riettlater / fyrir þa Endurlausn *sem* ordenn er fyrer Jesum Christum. Huorn Gud

skickade til eins Nædarstols / fyrer Truna j hans Blode / huar
med hann frammydur það Riettlæte sem fyrer hønnum er fullt.

Sbr.:

ef sonurinn gialld það greidde
sem Gudz riettlæti beidde. (XVII, 14).

Í 16. og 17. versu gleðst Hallgrímur yfir hugsuninni um að eiga 'keiptan akur', 'fridar stad' (14) þar sem 'salinn hrigdarlaust huijlrir', eins og sú hvíld væri hæsta ósk hans, en hann varar lesandann við einu:

Enn þu skalt að þui ga,
akursinz greptrun þa
onguir vtann þeir feingu
i Ierusalem geingu. (XVII, 18).

Hér er Hallgrímur kominn í það, sem Arne Møller kallar 'en for Harm. evg. [þ.e. In Harmoniam] helt fremmed ny Allegorisering over Jerusalem (vel hentet fra Act. 1. 19)' (Edda 1923, bls. 237). Eiginlega kemur Post. 1, 19 alls ekki við söguna, og ekki er það heldur nýmæli, að Jerúsalem skyldi tákna kirkjuna eða kristni, eins og Hallgrímur útskýrir það í 19. versu. Táknmynd þessi byggist á ýmsum ritningarstöðum, þar á meðal Gal. 4, 26 og Opínb. 21, 2, þar sem Jerúsalem er kona eða brúður, en þessi vers þarf að taka í sambandi við önnur, þar sem Kristur er nefndur brúðgumi, til dæmis Matt. 22, 2 og 25, 1–12, Opínb. 19, 7 og Lúk. 5, 34–35. Inngang í Jerúsalem eða kristni hefur

... huor einn sa er
a Iesum truer hier
skyrdur og alla vega
idrun giorir daglega. (XVII, 20).

en þetta minnir á Post. 2, 38:

Giðred Yferboot /og huor ydar eirn late Skijra sig j Nafne Jesu
Christi / til fyrergiefningar Syndanra.

21.–23. vers eru lofgerð Hallgríms til Jesú fyrir miskunn hans og sáluhjálpi, og hefur skáldið hugsanlega ætlað sér að ljúka hér við sálm-

inn. En svo kviknar ný hugsun: akur er þó ekki bara grafreitir, heldur vinnusvæði, þar sem frækorn verða að bera ávöxt, og kristnir menn (og þó sérstaklega prestar) eiga að vera samstarfsmenn Guðs við ræktun akursins. Sjá t.d. Jóh. 4, 35–38 og ennfremur I. Kor. 3, 6 og 9:

Eg plantade / Apollo vøkuade / enn Gud hefur fríofgunena giefid . . . Þui vier erum Guds Samerfidismenn / þier erud Guds Akurvinna / og Guds Vppbygging.

Með því móti getur Hallgrímur að nokkru leyti endurgoldið náðargjöf Krists:

Pu gafst mier akurinn þinn,
þier gief eg aptur minn,
äst þijna ä eg rijka,
eigdu mitt hiartad lijka.
Eg gief og allann þier
æ medann tore eg hier
avógstinn idiu minnar
i akri christennar þinnar. (XVII, 24–25).

Síðari helmingur 24. vers, þar sem Hallgrím langar til að endurgjalda ást Jesú, minnir á I. Jóh. bréf 4, 19:

Lætum oss hann elska / þui hann hefur elskad oss fyrre.

En 'i akri christennar' er kristinn maður bæði vinnumaður og sjálft sáðkornið, sem á að bera ávöxt andans (Gal. 5, 22–25), og minnir 25. vers líka á dæmisöguna um sáðmanninn í Matt. 13, 3–8, sérstaklega á 8. vers:

Enn sumt fiell j goda Jord og færde Avöxt / sumt hundradfalldann / sumt sextugfalldann / sumt þritugfalldann.

Í lokaversinu er grundvallarhugmyndin áþekk en þó ekki eins, enda er þar rætt um uppskeru sálnanna eftir dauðann, og tengir Hallgrímur hér saman á óviðjafnanlegan hátt tvo þekkta ritningarstaði. Annar er dæmisagan um hveitið og illgresið, Matt. 13, 24–30, sérstaklega síðasta versíð:

Lætid huortueggia vaxa asamt allt til Kornskurdar / og a Kornskieru Tijma / skal eg seigia til Kornskurdarmananna / Lesid

fyrst Illgresid saman / og bindid það j bindini til brenslu / enn
Hueitenu samannsafnid j mijna Kornhlödu.

(Hér kemur Matt. 3, 12 líka til greina, en orðavalið þar er ekki eins skylt orðum Hallgríms.) Hinn staðurinn er Jóh. 12, 24:

Nema það ad Hueitekorned falle j Jordena og deye / þa blifjur
það einsamallt / Enn ef það deyr þa færer það mykenn Auðxt.

Úr þessum versum yrkir Hallgrímur erindi, sem Finnur Jónsson, þótt vantrúaður væri, taldi 'líklega hið fallegasta og hjartnæmasta vers, sem ort er á voru máli.' (Sigurður Nordal, bls. 105):

Hueitekorn þektu þitt
þa vpprijs hollidid mitt,
i byndine barna þinna
blessun lattu mig finna. (XVII, 27).

Til er sú sögusögn, að sálmarnir hafi upphaflega verið 48, en skáldið að ráðum Brynjólfs biskups bætt tveimur við, hinum 17. og 32., svo að þeir fylltu fimmta tuginn. (Sigurður Nordal, bls. 96).

32. sálmur er þó ólíkur þeim 17. að því leyti, að skýr fyrirmynd finnst í Eintali, – Arne Møller tekur svo djúpt í árinna að kalla 32. sálm 'en Omdigtning af Eintal'. Hann nefnir bara eitt dæmi um hugmynd, sem kemur fram í 32. sálmi og ekki er að finna í Eintali, og telur hana dregna frá In Harmoniam (Edda 1923, bls. 244). Mér þykir þessi sálmur aftur á móti gott dæmi um það, hvað Hallgrímur er leikinn í að bæta við og bæta úr hinu þurra efni Eintals, með því að styðjast enn við Biblíuna.

Hér skal ekki grannskoða allar tilvitnanir, en ég ætla að benda á nógu margar til að sanna, að Hallgrímur notar sér ritninguna í svipuðum mæli, hvort sem hann er að yrkja með hliðsjón af Eintali (eða öðru riti) eða ekki. Uppistaða 32. sálmsins 'Vm það visnada og græna tried' er orð Jesú í Lúk. 23, 31, sem Hallgrímur fer líka með í 31. sálmi, 'Predikun Christi fyrir kuinnunum'. Eftir því sem Arne Møller segir (1922, bls. 138–9), hefur Hallgrímur í hugleiðingum sínum um þessi orð það sameiginlegt með Eintali að vitna í Sálm. 1, 3 um tréð:

huørt ad Rootsett er j hia Vatz Lækium / huørt ed ber sinn
Avøgst j sijnum tijma / Og hans Lauf blød munu ecke visna

(sbr. 2. vers), og Opinb. 22, 2 um 'Lijfsins Trie' sem

færde sinn Avøxt a øllum Manudum / og Laufblød Triesins
dugdu til Heilsubootar Heidingjunum.

Í 32. sálmi tengir Hallgrímur þetta þó við lækningakraftaverk Jesú á jörðinni:

Lijfsins avogstu liufa bar,
læknade Iesus sotternar,
fra diofli leisti og daudanz pijn,
daufum gaf heyrn enn blindum syn.
Af huorre grein draup hunang sætt,
hjalprædis kienning fieck hann rædt;
oll hanz vmgeingni astudleg
angradar salir gladde miog. (XXXII, 3–4).

Hér er meðal annars vísað í Lúk. 4, 18–19, en fyrsta lína 4. versins er nokkuð sérstök, og er ekkert henni líkt í Eintali. 'Hæpin líking, eins og sú, að hunang drjúpi af trjágreinum' (Magnús Jónsson II, bls. 123) krefst nokkurra skýringa, og mun hún þá ef til vill ekki þykja svo hæpin. Í Gamla testamentinu er nokkuð algengt, að viskunni eða Guðs orði sé líkt við hunang, t.d. Orðskv. 24, 13–14, Sál. 119, 103. En úr því að hér er talað um hunang, sem drjúpi af trjágreinum, þykir mér víst, að Hallgrímur hafi þegar haft í hug söguna, sem hann vísar greinilega til í 21. vers:

Tæpte eg mynum truar staf
a tried sem drypur hunang af,
sion hiartanz ollu angri i
vpplýsist nær eg smacka a þui.

Hér vitnar hann í I. Sam. 14, 25–27:

Og sem allt Lands Folked kom j nøckurn Skoog / þa var þar
Hunang a Mørkenne. Og sem Folked gieck j Skogenn / Sia / þa
ran Hunanged. . . .³

³ Í Biblíu frá 1912 stendur aftur á móti: 'En nú voru hunangsbú á völlumunum. Og er liðið kom að hunangsbúunum, sjá, þá voru býflugurnar flognar út.'

Enn Jonathan hafde ecke heyrð / ad hans Fader hafde sært Folk-
ed / Og hann riette wt sinn Staf / *sem hann* hafde j sinne Hende /
og drap endanum j Hunanged / og bar Høndena ad Munne sier /
þa vpplukust [vpplystust Gb] hans Augu.

Í þessu sambandi tel ég líklegast að sú líking Guðs orðs við hunang,
sem helst var Hallgrími í minni, sé Sálm. 19, 11, enda tengd þar 'upplýs-
ingu' augnanna:

Skipaner DROTTins eru Riettfærdugar / og gledia Hiartad /
Bodordinn DROTTins eru skær / og vppbyrta Augun . . . Hann
er kostulegre enn Gull og mjked klærasta Gull / Hann er sætare
enn Hunang og Hunangs seimur. (Sálm. 19, 9 og 11).

Arne Møller sýnir fram á, að Eintali og Hallgrími (í 6. og 9. versu) er
sameiginleg tilvitnun í Matt. 7 og 17, um það að gott tré beri góða
ávexti en skemmt tré vonða, en Hallgrímur útskýrir nánar 'Riettlætis
allann avogst' með því að vitna í Fil. 2, 8:

[Hann] vard hlydugur allt til Dauda / ja / allt til Krossens Dauda.

Sbr. 'inn til krossdauda hlíjdinn var' XXXII, 6. Þá telur Arne Møller,
að bæði Eintal og Hallgrímur notfæri sér söguna (úr Matt. 21, 19–20)
um fíkjutréd sem visnaði þegar Jesús formælti því, en ef svo er, þá er
tilvísun Hallgríms fremur óljós, og felst í orðunum 'ofan ad rotum
vppþornad' í 9. versu, en orðavalið bendir þá helst á sögutílbriðði í
Mark. 11, 13–14 og 20–21. Sbr. Mark. 11, 20:

Og ad Morne þa geingu þeir þar framm hia og sau Fikiutried
þurt orded ad Rotum.

En hér kemur meginmunurinn á Eintali og sálminum fram: Eintal
dregur fram syndir mannkyns og reiði Guðs, en Hallgrímur leggur í
þessum sálmi (hvað sem kann að vera annars staðar) aðaláhersluna á
miskunn Jesú og friðþægingu hans. Þess vegna nefnir hann ekki, að
Kristur hafi formælt trénu, og hafnar líka öllu umtali um syndafallið og
'Daudans Eple af þui forboðna Trienu' (Eintal, Møller, bls. 138). Ekki
notfærir hann sér heldur hugmyndina, sem finnst í Eintali, um Jesú
sem 'Dauðs Kuist'.

Þess í stað koma allmargar tilvísanir, sem ekki er að finna í Eintali,
og hér skal drepa á þær helstu.

Gude var þekt það græna tried,
glóddust himnar og iordinn med,
i hanz fæding það vitnast vann
og vid Iordan þa skyrdist hann. (XXXII, 5).

Hér er vísað í lofsöng englanna við burð Kristis (Lúk. 2, 14) og í rödd-
ina sem heyrðist af himnum þegar Jesús skírðist (Matt. 3, 16–17). Síðar-
nefnda staðinn hefur Hallgrímur sennilega verið að hugleiða, af því að
rétt á undan, í predikun Jóhannesar skírara, stendur:

Af þui nu er *Øxenn* allareidu sett til Rotar Trianna / þui mun
huort það Trie sem ecke giorer godann Auox / vpphøggust / og
j Elld kastast. (Matt. 3, 10).

Sbr. 17. vers:

Þui goda trienu þirmt var sijst,
þurum fausk mun þa bälid vijst;

(en aðeins hér í sálmi þessum minnir Hallgrímur á helvíti). Sbr. líka:

Skadsemdar tried sem skiemde iord
skipadi drottinz reide hord
vpphoggua so það ecki þar
akrinum sie til hindrunar. (XXXII, 10).

Hér er þó líka um aðra, mikilvægari tilvitnun að ræða, sem skýrt verð-
ur frá hér á eftir. Þá leiðir hugsunin um skírnr Jesú til orða Jóhannesar
skírara í því sambandi í Jóh. 1, 29:

Siaed / þar er það Lambid Gudz huort ed ber Heimsins Synder.

Sjá líka Opinb. 5, og sbr. 32. sálm, 6. vers:

saklausu lambid son Gudz eirn
af synd og ljutum klar og hreinn.

Ein helsta tilvitnunin, sem Hallgrímur notar sér en Eintal ekki, er
dæmisagan um fíkjutréd í vingarðinum, Lúk. 13, 6–9:

Par hafde eirn eitt Fijkiutrie plantad j sijnum Vijngarde / Hann

kom og leitade Auaxtar a þui og fann eige. Þa sagde hann til Vijngardzmannsins / Sia / Nu j þriu ær hef eg ærlega komid og leitad Auaxtar af þessu Fijkiutrie / og funded eige / hogg þad þui af / Huar til hindrar þad Gardlended? Enn hann suarade og sagde til hans / Herra lofa þui ad standa þetta æred / þar til eg gref vm þad / og læt ad myke. Ef þad villde so Auøxt færa / enn ef eige / þa hogg þad eptera af.

Dæmisöguna útskýrir Hallgrímur í 10.–12. versu þannig, að Guð faðirinn er víngarðseigandinn, sem ætlar að láta tréð 'vpphoggua so þad ecki þar / akrinum sie til hindrunar' (10). Þá er 'Vor Iesus' víngarðsmaðurinn sem 'vægðar þad' (11), en áburðurinn, sem hann lætur á, er 'hanz dyra blod' (12). Af því leiddi við friðþægingardauða Krists að:

hid græna tried var hrakid og hrist,
hier af þad visna blomgadist. (XXXII, 13).

Hér er vitnað í Esek. 17, 24:

Og øll Landsins Trie skulu fornema / ad eg DROTTinn hafe nidurþryckt þui haafa Trienu / og vpphafed þad hid nidurþryckta Tried / og giørtt þad græna Tried þurt / og þad þurra Tried Grænt.

Orð Hallgríms í 15. versu um það, að 'mannz holld' sé 'villt', minnir á II. Pét. 2, 18, og 16. og 18. vers minnir bæði á Róm. 2, 4 og II. Pét. 3, 3–9:

Margir ætla fyrst ecke strax
afellur hefndinn sama dags,
drottinn þa alldreimune meir
minnast a þad sem giordu þeir.
Ef nu Gudz milldinn astsamlig
ohengnda sal mijn lijdur þig,
hanz þolinnmæde halltu hier
hialprædis medal giefid þier. (XXXII, 16, 18).

Sbr.:

DROTTinn seinkar ei / sijnu Fyrerheite / so sem sumer hallda

það fyrir seinkun / Helldur hefur hann Polenmæde við oss / og vill ei það nokkur fortapest / helldur það huðr Madur snue sier til yferbotar. (II. Pét. 3, 9).

Í 17. versu er vísað bæði beint í Lúk. 23, 36, uppistöðu sálmsins, og í Róm. 8, 32. Sbr.:

Pui goda trienu þirmt var sijst,
þurru fausk mun þa bálid vijst;
hafi fadirinn hirt sinn son,
hefnar mun þrællinn eiga von.

Sbr.:

Huðr að ei þyrmdu sijnum eiginlegum Syne / helldur gaf hann vt fyrir oss alla.

Bænin í 19. versu:

giæskunnar eikinn græn og fyn
geimdu mig vndir skugga þijn.

minnir á nokkra ritningarstaði, eins og Sálm. 17, 8 og 121, 5, en einkum á dæmisöguna um mustarðskornið, sem verður að stóru tré

og fær mykla Kuistu / so að Fuglar Himens kunna að byggja vnder þess Skugga. (Mark. 4, 32).

Nokkrir ritningarstaðir koma líka til greina í sambandi við 20. vers:

holldid ma ei fyrir vtann kross
eignast a himnum dyrdar hnoss.

Þar á meðal er Matt. 10, 38 og II. Kor. 1, 5–6, en í lokaversinu er blandað saman næstum orðréttu tilvísun í Sálm. 25, 16 ('Snw þier til mijn / og vert mier Myskunsamur'), og bæn um 'himneskan náðarvökva', sem minnir á ýmis vers, þar sem talað er um blessun Guðs sem vökvun, meðal annarra Jes. 41, 17–18 og 44, 3–4. Það er þó helst í Esek. 34, 26–27 sem Hallgrímur hefur fundið þessa hugmynd tengda öðrum, sem hann meðhöndlar í 32. sálmi:

Eg vil blessa þa / og allar mijnar Hæder allt vm kring / og læta

rygna yfer þa j rieltann tijma / það skal vera ein Blessunar Døgg.
So að Trien a Landenu skulu bera sinn Avøgst / og Landed skal
giefa sinn Groda / og þeir skulu ohrædder bwa j Landenu.

Ef rúmið leyfði, væri hægt að sýna fram á, að Hallgrímur styðst álíka mikið við orð Biblíunnar í hinum Passúsálmunum. En við skulum ekki ímynda okkur Hallgrím blaðandi í ritningunni í leit að tilvitnunum um leið og hann yrkir sálmana. Hér gegnir öðru máli: það kemur glögg í ljós, að Biblían var Hallgrími þaukunnug, og eins og hann segir sjálfur um 'Iesu Christi pijslar minning' í ávarpi til lesara:

ieg hefe hennar languaranlega ihugun mier i brioste geimt eptir
þeirre nad sem minn gode Gud hefur mier af nad sinne gief-
id . . .

Þetta veldur því, að þegar Hallgrímur yrkir Passúsálmana kallar hver tilvitnun á aðra, kannski án þess að hann fletti nokkurri þeirra upp, enda hefur mikill lestur og löng ihugun ritningarinnar haft svo djúp áhrif á hann, að hugsunarháttur hans og orðafar er gagntekið af áhrifum hennar. Um Hallgrím mætti segja, eins og stendur í Matt. 13, 52:

Fyrer þui huer sa Skriftlærdur *sem* til Himnarijkis mentadr er /
hann lijkist þeim Husfødr *sem* framn bar af sijnum Fiarsiod Nytt
og Gamallt.

Greinilegt er, að það hefur verið takmark Hallgríms að notfæra sér sem mest orð ritningarinnar, til að styrkja og stjórna hugleiðingum sínum, enda kemur þetta skýrt fram í 44. sálmi, 17. versí:

Bæn þijna alldreí bygdu fast
a briostvit natturu þinnar,
i Gudz orde skal hun grundvallast,
það giefur styrk truarinnar.

HEIMILDIR

Gb *Guðbrandsbiblía*, Hólum 1584.

Halldór Kiljan Laxness: 'Inngangur að Passíusálmum'. *Vettvangur dagsins*, 3. útgáfa endurskoðuð. Reykjavík 1979.

Hallgrímur Pétursson: *Passíusálmur* gefnir út eftir eiginhandriti höfundarins. Finnur Jónsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn 1924.

Helgi Skúli Kjartansson: Myndmál Passíusálmanna og aðrar athuganir um stíl. *Studia Islandica* 32, Reykjavík 1973.

Magnús Jónsson: *Hallgrímur Pétursson. Æfi hans og starf*. Reykjavík 1947.

Arne Møller: *Hallgrímur Péturssons Passionssalmer*. Kaupmannahöfn 1922.

Arne Møller: Er Johann Gerhards Commentarius de Passione In Harmoniam Historiæ Evangelicæ af 1617 benyttet af Hallgrímur Pjetursson i Passions-salmerne? *Edda* 1923, Kristiania.

Sigurður Nordal: *Hallgrímur Pétursson og Passíusálmarnir*. Reykjavík 1970.

Þb *Þorlákssbiblía*, Hólum 1644.